

ZWARTE GOLF

*Ter nagedachtenis van mijn vader,
die mij zo veel verhalen over vroeger heeft verteld.*

KIM GHATTAS

ZWARTE GOLF

Hoe de rivaliteit tussen Saoedi-Arabië en Iran
het leven in het Midden-Oosten heeft verwoest

Nieuw Amsterdam

Vertaling Irene Paridaans en Joost Pollmann

© 2020 Kim Ghattas

Oorspronkelijke titel *Black Wave*

Oorspronkelijke uitgever Henry Holt and Company

© 2020 Nederlandse vertaling Irene Paridaans en Joost Pollmann/

Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Marianne Tieleman

Register Ewout van der Hoog

Ontwerp omslag Bart van den Tooren

Foto auteur Dina Debbas

NUR 686

ISBN 978 90 468 2713 0

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

Over de spelling van namen	11
Mensen	13
Inleiding	17

DEEL I REVOLUTIE

1 De Cassetterevolutie	23
2 Vandaag Teheran, morgen Jeruzalem	50
3 Bloedend hart	72
4 Duisternis	95

DEEL II RIVALITEIT

5 Ik doodde de farao	119
6 Geen dupatta-sjaal	138
7 Karbala in Beiroet	160
8 Sjiitische kafir	180
9 Mekka is van mij	201
10 Cultuuroorlogen	214
11 Zwarte Golf	224
12 De generatie van 1979	244

DEEL III WRAAK

13	Kaïn en Abel	267
14	Tweedeling	288
15	Overgave	302
16	Contrarevolutie	317
17	Tussen ISIS en de Iraanse Revolutionaire Garde	335
18	Achilleshiel	352
19	Moord aan de Bosporus	369
	Nawoord	393
	Dankwoord	401
	Noten	409
	Register	435

Ze maken een woestijn en noemen het vrede.

– *Agricola*, Tacitus (Romeins senator, overleden 120 na Chr.)

Het Grotere Midden-Oosten

I N D I S C H E

O C E A A N

0 200 400 600 kilometer

Ontwerp kaart Gene Thorp

OVER DE SPELLING VAN NAMEN

Ik heb de algemeen gebruikte spelwijze toegepast voor bekende namen en termen in het Arabisch, Perzisch en Urdu.* In andere gevallen heb ik mijn eigen transcriptie gebruikt.

De vertalingen van Arabische krantenkoppen en -artikelen en van sommige gedichten zijn van mijn hand. Als het gaat om begrippen die voorkomen in alle drie de culturen die ik behandel, noem ik het Arabische equivalent.

Voor het concept van de Voogdij van de Rechtsgeleerde dat Khomeini heeft geïntroduceerd en dat meermaals genoemd wordt, gebruik ik in het hele boek de Arabische transcriptie *wilayat al-faqih* (in plaats van het Perzische *velayat-e faqih*) om verwarring te voorkomen. In het Arabisch kan zowel *ibn* als *bin* worden vertaald als ‘zoon van’. Ik gebruik beide vormen, afhankelijk van wat het meest gebruikelijk is (Mohammad bin Salman versus Abdelaziz ibn Saoed). De naam Mohammed kan ook worden geschreven als Mohammad en ik heb beide vormen gebruikt, afhankelijk van de voorkeur die de personen in het boek laten blijken. Ik heb ervoor gekozen veel van de hoofdrolspelers bij hun voornaam aan te duiden om ze te onderscheiden van bekende of historische figuren.

* Indien van toepassing is in deze vertaling de Nederlandse voorkeurspelling van de namen gebruikt (nvdv).

MENSEN

Libanon

Hoessein al-Hoesseini: sjiitisch politicus en parlamentsvoorzitter in de jaren tachtig

Musa Sadr: Iraanse sjiitische geestelijke, verhuisde in 1959 naar Libanon, verdween in 1978 in Libië

Hani Fahs: sjiitische geestelijke, woonde in Iran van 1979 tot 1986; aanhanger, later criticus van de revolutie

Badia Fahs: dochter van Hani en journaliste, woonde als student in Iran

Sobhi Tufayli: medeoprichter van Hezbollah

Hassan Nasrallah: secretaris-generaal van Hezbollah sinds 1992

Rafiq Hariri: miljardair en drievoudig premier, vermoord in 2005

Iran

Mahmoud Ahmadinejad: president van 2005 tot 2013

Masih Alinejad: journalist en activist

Abolhassan Banisadr: linkse nationalist en de eerste president na de revolutie

Mehdi Bazergan: medeoprichter van de Vrijheidsbeweging van Iran (LMI), de eerste premier na de revolutie

Mohammad Beheshti: trouwe khomeinist en oprichter van de Islamitische Republikeinse Partij

Mostafa Chamran: sleutelfiguur binnen de LMI, eerste minister van Defensie van het revolutionaire Iran

Sadegh Ghotbzadeh: belangrijke figuur binnen de LMI
 Mohammad Khatami: president van 1997 tot 2005
 Mohsen Sazegara: studentenactivist binnen de LMI, medeoprichter van de Revolutionaire Garde (IRG)
 Ebrahim Yazdi: belangrijk lid van de LMI, eerste minister van Buitenlandse Zaken na de revolutie

Saoedi-Arabië

Sami Angawi: architect en oprichter van het Hajj Research Center
 Abdelaziz bin Baz: machtig geestelijke, vicerector van de Universiteit van Medina in de jaren zestig, grootmoefi van het Koninkrijk van 1993 tot 1999
 Sofana Dahlan: advocaat en afstammeling van de negentiende-eeuwse moefi Ahmad ibn Zayni Dahlan
 Turki al-Faisal: hoofd inlichtingendienst van 1979 tot 2001
 Mohammad ibn Saoed: stichter van de Al-Saoed-dynastie in de achttiende eeuw
 Mohammad ibn Abdelwahhab: ultrafundamentalistische orthodoxe prediker in de achttiende eeuw, bondgenoot van Mohammad ibn Saoed
 Mohammad bin Salman: kroonprins sinds 2017 en minister van Defensie sinds 2015, zoon van koning Salman
 Abdelaziz ibn Saoed: stichter van het Koninkrijk Saoedi-Arabië, regeerde van 1932 tot 1953
 Faisal ibn Saoed: derde koning van Saoedi-Arabië, vermoord in 1975

Irak

Saddam Hoessein: president van 1979 tot 2003
 Mohammed Baqer al-Hakim: Iraans ayatollah, verbannen in Iran van 1980 tot 2003, in Irak vermoord in 2003
 Atwar Bahjat: Iraakse journalist, vermoord in 2006
 Abdulmajid al-Khoei: sjiiitische geestelijke, verbannen in 1991, vermoord in 2003
 Mohammed Taqi al-Khoei: sjiiitische geestelijke, vermoord in 1994
 Jawad al-Khoei: sjiiitische geestelijke, zoon van Mohammad Taqi, verbannen in 1991, in 2010 naar Irak teruggekeerd
 Mohammad Baqer al-Sadr: ayatollah door Saddam in 1980 geëxecuteerd, oprichter van de Islamitische Shia Dawapartij
 Moqtada al-Sadr: geestelijke en oprichter van het Mahdi-leger

Syrië

Hafez al-Assad: president van 1970 tot 2000

Bashar al-Assad: zoon van Hafez, president sinds 2000

Yassin al-Haj Saleh: communistische studentenactivist, gearresteerd in 1980, Syrië's intellectuele leider sinds 2000

Samira al-Khalil: activist en Yassins vrouw, in 2013 door militanten ontvoerd

Sa'id Hawwa: belangrijkste ideoloog van de Syrische Moslimbroederschap

Zahran Alloush: leider van de islamitische rebellenbeweging Jaysh al-Islam, in 2015 vermoord

Pakistan

Zulfiqar Ali Bhutto: premier van 1973 tot 1977

Benazir Bhutto: dochter van Zulfikar, premier van 1988 tot 1990 en van 1993 tot 1996, vermoord in 2007

Mehtab Channa Rashdi: nieuwslezer

Faiz Ahmed Faiz: een van de bekendste dichters in het Urdu

Arif Hussaini: sjjiitische geestelijke, aanhanger van Khomeini

Zia ul-Haq: president van 1978 tot 1988

Ehsan Elahi Zaheer: soennitische geleerde, schrijver van antisjiitische boeken

Egypte

Gamal Abdel Nasser: president van 1954 tot 1970

Nasr Abu Zeid: seculier hoogleraar Arabische literatuur en Islamstudies

Farag Foda: seculiere intellectueel, vermoord in 1992

Nageh Ibrahim: islamistische studentenactivist, medeoprichter van Gama'a al-Islamiyya

Hosni Moebarak: president van 1981 tot 2011

Ahmed Naji: journalist en schrijver

Anwar Sadat: president van Egypte, vermoord in 1981

Ebtehal Younes: hoogleraar Franse literatuur en vrouw van Nasr Abu Zeid

Ayman al-Zawahiri: leider van de Islamitische Jihad in Egypte, de nummer twee van Al-Qaida

Overige landen

Yasser Arafat: voorzitter van de PLO (Palestijnse Bevrijdingsorganisatie)

Issam Berqawi, ook bekend als Abu Muhammad al-Maqqdissi: Jordanese salafist, mentor van Abu Musab al-Zarqawi

Muammar al-Khadaffi: heerser van Libië van 1970 tot 2011

INLEIDING

‘Wat is er met ons gebeurd?’ Die vraag achtervolgt ons in de Arabische en islamitische wereld. We herhalen hem als een mantra. Hij wordt gesteld van Iran tot Syrië, van Saoedi-Arabië tot Pakistan en ook in mijn eigen land Libanon.

Voor ons is het verleden een ander land, dat niet is getekend door de gruwel van sektarische moorden, een levendige plek die is gevrijwaard van de verstikkende onverdraagzaamheid van religieuze fanaten en schijnbaar eindeloze, ongrijpbare oorlogen. Ook het verleden kende zijn coups en oorlogen, maar die waren in tijd en ruimte afgebakend en de toekomst was nog veelbelovend. ‘Wat is er met ons gebeurd?’ Die vraag komt niet op bij wie te jong is om zich een andere wereld te herinneren, of wiens ouders geen verhalen vertelden over een jeugd waarin ze Pesjawars verzen reciteerden, tot diep in de nacht over marxisme discussieerden in de kroegen van Beiroet of in Bagdad naar een picknick fietsten langs de oevers van de Tigris. De vraag is misschien ook vreemd voor westerlingen die denken dat het hedendaagse extremisme en bloedvergieten er altijd zijn geweest.

Al reist dit boek terug naar het verleden, het is niet gedreven door heimwee naar een paradijselijk bestaan. Het was mijn doel om te begrijpen wanneer en waarom de dingen ons zijn ontglipt, wat er verloren is gegaan, eerst langzaam en daarna met ongekende kracht. De moderne geschiedenis van het Midden-Oosten kent veel scharnierpunten die kunnen verklaren hoe we in deze hopeloze toestand terecht zijn gekomen. Sommige mensen wijzen het eind van het Ottomaanse Rijk en de val van

het laatste islamitische kalifaat na de Eerste Wereldoorlog aan als het moment waarop de moslimwereld de weg kwijtraakte. Of ze zien de vorming van Israël in 1948 en de nederlaag van de Arabieren in de latere Zesdaagse Oorlog van 1967 als een eerste barst in de collectieve Arabische psyche. Anderen kijken rechtstreeks naar de Amerikaanse invasie van Irak in 2003 en beschouwen de nasleep daarvan als de climax van conflicten die al eeuwen duren: soennieten en sjiieten die elkaar uitmoorden, Saoedi-Arabië en Iran verstrengeld in een dodelijk gevecht. Zij houden vol dat zowel de moorden als de rivaliteit onvermijdelijk en voor eeuwig zijn. Afgezien van dat 'onvermijdelijke en eeuwige' valt voor elke verklaring iets te zeggen, maar afzonderlijk kunnen ze geen van alle de hele situatie verklaren.

Zoekend naar een antwoord op de vraag 'Wat is er met ons gebeurd?' kwam ik bij het noodlottige jaar 1979. Drie grote gebeurtenissen vonden in dat jaar plaats, nagenoeg onafhankelijk van elkaar: de Iraanse Revolutie, de belegering van de Grote Moskee in Mekka door Saoedische fanatici en de Sovjetinvasie van Afghanistan, de eerste veldslag tegen de *jihad* in de moderne tijd, die door de Verenigde Staten werd gesteund. De combinatie van deze drie was explosief en heeft alles blijvend veranderd. Uit dit giftige brouwsel komt de Saoedisch-Iraanse rivaliteit voort, een destructieve strijd om de macht in de islamitische wereld, waarin beide landen godsdienst misbruiken en misvormen voor hun meer profane zucht naar de heerschappij. Dat is de constante geweest vanaf 1979, een stormvloed die alles op zijn pad vernietigt.

Niets heeft de Arabische en islamitische wereld zo diep en fundamenteel veranderd als de gebeurtenissen van 1979. Andere sleutelmomenten betekenden het einde van bondgenootschappen, deden oorlogen ontbranden of uitdoven, of zagen nieuwe politieke bewegingen ontstaan. Maar de radicale erfenis van 1979 veroorzaakte al deze dingen tegelijk: er werd een proces in gang gezet dat samenlevingen transformeerde, dat de culturele en religieuze verhoudingen veranderde. De dynamiek van 1979 heeft veranderd wie we zijn en heeft ons collectieve geheugen gegijzeld.

Het jaar 1979 en de vier decennia die daarop volgden vormen de kern van het verhaal dat in dit boek verteld wordt. De Saoedisch-Iraanse rivaliteit is méér dan geopolitiek en ontwikkelt zich tot een steeds groter gevecht om islamitische legitimiteit via religieuze en culturele dominantie, waardoor samenlevingen van binnenuit veranderen, niet alleen in Saoedi-Arabië en Iran, maar in de hele regio. Terwijl veel boeken zich concentreren op de Iraanse Revolutie, kijken er maar weinig naar de gevolgen ervan,

naar hoe de Arabische en soennitische wereld met die omwenteling omging en erop reageerde. Zelfs tot in Pakistan waren de gevolgen van de rivaliteit voelbaar, vitale en pluralistische landen werden erdoor aangestoken en het leidde tot een golf van sektarische afscheidingen en aanslagen die in het verleden nooit bij ons hadden gepast. Pakistan zit geografisch weliswaar vast aan het Indiase subcontinent, maar zijn recente geschiedenis is nauw verbonden met ontwikkelingen die zich voordoen in het Midden-Oosten, en het land speelt een belangrijke rol in dit verhaal. In het Grotere Midden-Oosten gingen de opkomst van militante groeperingen en de toename van culturele onverdraagzaamheid vaak hand in hand en beide tendensen versterkten elkaar.

Waar ik ook heen ging om interviews voor dit boek af te nemen, van Caïro tot Bagdad, van Teheran tot Islamabad, ik kreeg overal een stroom van emoties over me heen als ik mensen vroeg hoe het jaar 1979 hun leven had beïnvloed. Zittend in de huis- of werkkamer van de mensen die ik sprak, voelde het alsof ik een nationale of regionale therapie toepaste: iedereen had een verhaal over hoe 1979 hun leven kapot had gemaakt, of hun huwelijk, of hun opleiding, ook van degenen die daarna waren geboren. Dit is misschien geen academisch onderbouwde, historische studie, maar het is meer dan een journalistiek verslag: ik ben diep in de archieven gedoken, heb duizenden kranten bestudeerd, tientallen mensen gesproken en een virtuele bibliotheek aangelegd over de geschiedenis van vier decennia. Het resultaat is een nieuwe lezing van bekende gebeurtenissen, waarvan sommige zijn vergeten of over het hoofd gezien, of te veel als iets afzonderlijks beschouwd. Als je de geschiedenis van vier decennia en zeven landen overziet, worden veel geaccepteerde ideeën over de regio onderuitgehaald en wordt nieuw licht geworpen op hoe de Saoedisch-Iraanse rivaliteit zich ontwikkeld heeft, met gevolgen die niemand in 1979 had kunnen voorzien.

Hoewel geopolitieke gebeurtenissen het decor vormen van *Zwarte golf*, is dit geen boek over terrorisme of Al-Qaida en niet eens over IS, en het gaat ook niet over de soennitisch-sjiitische vete of over het gevaar van gewelddadige fundamentalisten voor het Westen. Ook al zijn de westerse media daarop bijna obsessief gefocust. In plaats daarvan bevatten deze bladzijden het onbekende verhaal van hen – en het zijn er velen – die vechten en blijven vechten tegen de intellectuele en culturele duisternis die langzaam over hun landen is neergedaald in de decennia na het noodlottige jaar 1979. Intellectuelen, dichters, juristen, jonge geestelijken, romanschrijvers: man-

nen en vrouwen. Arabieren, Iraniërs en Pakistani, soennieten en sjiieten, de meesten vroom, sommigen seculier, maar allen progressieve denkers die de vitale, pluralistische wereld vertegenwoordigen die onder de ‘zwarte golf’ blijft bestaan. Zij vormen de zwijgende meerderheid die enorm geleden heeft onder het juk van degenen die volstrekt onverdraagzaam zijn jegens anderen, of het nou met politieke macht of met wapens is. Sommigen hebben met hun leven betaald, zoals de journalist Jamal Khashoggi, vermoord in het Saoedische consulaat van Istanbul in oktober 2018. Jamal was een collega en een vriend van mij. Ik schreef een stuk over zijn leven toen zijn wrede dood een macabere draai gaf aan het grotere verhaal over de Saoedisch-Iraanse rivaliteit.

De levens van alle personen die centraal staan in dit boek overlappen in tijd, over generaties heen. Sommigen kennen elkaar, de meesten niet. Ze wonen in verschillende landen, maar strijden dezelfde strijd. Hun verhalen maken deel uit van andere verhalen, over historische figuren, beroemde schrijvers of notoire militanten, het is een waaier van verhalen, een Duizend-en-een-nacht van de actuele Midden-Oosterse politiek.

Dit verhaal begint een paar jaar voor 1979, aan de mediterrane kust van Libanon, met een weinig bekende episode die een cruciale rol speelde in de opmaat naar de Iraanse Revolutie.